

„Sajnovics járma? ...”

125 évvel ezelőtt, 1872 tavaszán az Osztrák-Magyar Monarchia uralkodójának jóváhagyásával a Budapesti Egyetemen megalakult a mai Finnugor Tanszék elődje, „Altaji Nyelvészet” néven. Élére a császár és király, Ferenc József Budenz József professzort nevezte ki; az okmányt Toldy Ferenc rektor írta alá.

Ez az esemény fordulópont volt a hazai és a nemzetközi finnugrisztika történetében – messzeható következményekkel. Az elkövetkező években, évtizedekben sorra alakultak a világ számos egyetemén a hasonló profilú tanszékek, szemináriumok, intézetek, rohamos fejlődésnek indult a finnugrisztika tudománya, könyvtáryivá gyarapodott a szakirodalom.

A világon ilyképp elsőként létrejött finnugor műhely, a budapesti, s annak utolérhetetlen eredményességgel működő zseniális mestere, Budenz nélkül itt és most aligha ünnepelhetnénk ennyien – a hazai és külföldi testvérintézmények képviselői – a nevezetes évfordulót.

Köszönöm, köszönjük, hogy megtisztelnék jelenlétükkel Finnországból helsinki, turkui és jyvaskyläi, Észtországból tartui, Oroszországból moszkvai, szentpétervári, szaranszki, sziktivkari, hanti-mansziszki, szurguti, Ausztriából bécsi, Németországból göttingai, hamburgi, Franciaországból párizsi, Olaszországból udinei, az Amerikai Egyesült Államokból bloomingtoni kollégáink, valamint barátaink, kartársaink a hazai egyetemekről, főiskolákról Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc, Eger, Nyíregyháza, Szombathely, Piliscsaba képviselőiben.

Megértésüket kérem, hogy a teljes név és tisztség hangoztatásától eltekintettem, a bemutatás és a bemutatkozás azonban nem marad el, erre méltó formában hamarosan sor kerül.

Ha azonban most egyetlen különleges kivételt mégis teszek, azt minden jelenlevő elfogadja és megérti. Nagy szeretettel köszöntöm vendégeink sorában tanszékünk első hivatalos finn lektorát, az 1943-tól 1944-ig nálunk oktató Viljo Tervonen tanár urat, Magyarország egyik leghűségesebb barátját, a magyar irodalom és műveltség legeredményesebb finnországi népszerűsítőjét.

1972-ben, tanszékünk fennállásának 100 esztendő évfordulóján felülmúlhatatlan gondossággal és pontossággal idézték fel az alapítás és az azt követő évtizedek eseményeit, személyi vonatkozásait, tudományos eredményeit munkahelyi elődeink, kiváló mestereink, akik közül már nem ünnepelhetnek velünk Lakó György, Balázs János, Tompa József, Sz. Kispál Magdolna és Erdődi József professzorok. Emléküket őrizzük, s múltlátató előadásait a tudománytörténet fontos dokumentumai között – az ELTE lingvisztikai Annalesének 1974-es számaként – önálló kötetben tanulmányozzuk. – Nagy örömmel mondom, hogy továbbra is aktív munkatársaink a korábbi emlékkötet szerzői közül – a hungarológia és a finnugrisztika világszerte ismert művelői – Benkő Loránd, Bereczki Gábor és Szathmári István professzorok. E nevezetes opus munkatársaiként, sajnos ritkán látott egykori tanáraikként (akik pályánkon többünket elindítottak, nehéz pillanatainkban kiváló pedagógusként s megértő emberként segítettek) nagy örömeinkre jelen vannak közöttünk

F. Mészáros Henrietta és M. Velenyák Zsófia. – Mindannyiuknak köszönetünket fejezzük ki, s jó egészséget kívánunk további munkájukhoz.

Nem szeretnék ismétlésekbe bocsátkozni. Tanszékünk létesítésére és megszervezőjére gondolva ezért mindössze azt a körülményt emelem ki, hogy Budenz József tanárként is, tudósként is maradandó programot és modellt dolgozott ki az utókor számára. Voltaképpen az ő elgondolásai szerint oktatjuk a finnugrisztikai alapismereteket ma is. A magyarországi egyetemeken magyar szakos tanárok tízezrei végeztek azóta az egykori könyvatos jegyzetek gazdagított, korszerűsített változataiból tanulva. De vajon milyen hatékonysággal? Erre a kérdésre később próbálok felelni. Ami pedig Budenz tudományos teljesítményét illeti: nagyszabású művei, ugor szótára és alaktana mind műfajukban, mind célkitűzéseikben mindmáig követett példák, ha szinte egészükben modernizálódtak, korszerűsödtek is. De nyugodtak lehetünk-e a méltó folytatás ismeretében? Aligha. Hiszen maga Budenz, sikerei, világszerte elismert tevékenysége ellenére, szakmája védelmében igen éles és kemény harc vállalására kényszerült az alapítást követő esztendőkből. Tudományon belüli, de még inkább tudományon kívüli erőkkal, támadásokkal viaskodva.

A mondottak kapcsán jutottam el előadásom címéhez, amit így tüntettünk fel a meghívóban: Sajnovics jáрма? ... A harmadik évezred küszöbén a világ minden táján megszapordtak a különféle jubileumok. Mi magyarok tavaly ünnepeltük a honfoglalás millicentenáriumát, három év múlva lesz államalapításunk milleneuma. Hadd jelezzem némi büszkeséggel, hogy a magyar finnugrisztika voltaképpen és kerekén éppen kétszer annyi idő, mint a tanszéki évforduló: hiszen 1747-ben Győrben jelent meg Torkos Józsefnek latin nyelven írt munkája az „oroszországi magyarokról”, azaz a finnugor népekről. Ez a tény még egyáltalán nem tudatosodott a finnugrisztika művelőiben, ismereteik sorában.

A legismertebb magyar eredménynek, voltaképp a finnugor nyelvek rokonsága, közös eredete bebizonyításának Sajnovics János jezsuita páter szintén latin nyelven írt munkája, az 1770-ben közzétett Demonstratio számít. Hazánkban is, szerte a világban is. Hasonló teljesítményre, felfedezésre a világ minden népe büszke lett volna. Nem így nálunk! Ez a világviszonylatban is jelentős tudományos tett álmokat és illúziókat foszlatott szét, hunokkal, szkítákkal, etruszokkal benépesített, elképzelt őstörténeti képzelethalmazt kérdőjelezett meg, a világ valamennyi ókori nyelvét magyarnak valló ábrándot semmisített meg. A szép színek és formák helyén szürke józansággal cáfolhatatlan nyelvi tények sorakoztak.

Idő kellett a megrendítő hatású tételek tudomásul vételéhez, az ocsúdáshoz, a kijózanodáshoz – és a tiltakozáshoz. Nálunk főként az utóbbi mentalitás, magatartás dominált, fokozódott, terebélyesedett folyamatosan.

Sajnovics művére a legelső reakciók egyike 1772-ből való. A magyar felvilágosodás számomra legrokonszenvesebb, nagyműveltségű költőjének, Barcsay Ábrahámnak egyik hosszabb, de befejezetlen verséből való az a híres-hírhedt két sor, amit a finnugor nyelvrokonság ellenében a legtöbbször idéznek:

*Sajnovics jármától ójjuk nemzetünket,
Ki Lappóniából hurcolja nyelvünket ...*

Nos, időben nagyot szökkenve, fontos eseményeket, műveket, személyeket sem említve e vers keletkezésének éppen 100. évfordulóján, tehát 1872-ben létesült tanszékünk. S ha Sajnovics nagy hatású, rangos művét lényegében ellenszenv s hosszú csönd követte, s megkérdőjelezően visszhangtalan maradt Reguly Antal hősi vállalkozása az 1830-as, 40-es években,

történt-e valami kedvező a kiegyezést követő esztendőkből? Miként említettem: nem. A magyar finnugrisztikát ismét világszintre emelő Budenznek (és tanítványi körének) fellépését – bármilyen meglepő – koruk Magyarország (ill. az ún. művelt nagyközönség) rideg visszautasítással fogadta. Hamarosan kitört, és példátlan hevességgel dúlt az ún. ugor–török háború; a finnugor ellenes rohamok között mintegy érvként egyre gyakrabban említődött fel Budenz német, s némely tanítványok idegen származása. S ez így folytatódott évtizedeken át. Sajnovics, Budenz és a későbbi korok több kiemelkedő szakembere a Burg ügynökeiként szerepeltek egyeseknél, olyan személyekként, akik a magyar régmúltat minden dicsőségtől, a magyar, ún. ősnyelvet minden értéktől s származása előkelőségétől is megfosztották. – 1945 után a Burg helyére a Kreml került, s a finnugristák már-már hazáruuló bolsevikokként említették a magukat „igaz magyar”-nak vélő szerzőknél (cikkek ezreiben, könyvek tucatjaiban) ...

De ne tovább! Amiként nem szorul védelemre az anatómiai atlasz sem a kézrátevők, a szorzótábla a misztikusok, a periódusos rendszer az újabbbkori aranycsinálók ellenében, úgy az összehasonlító finnugor nyelvtudomány alaptételei sem forognak veszélyben a különféle, a magyar nyelv rokonsága körébe vont indián grammatikák és ókori írásrendszerek ugyancsak magyarból magyarázott szimbólumai mellé állítva. Jeles tudásaink nem tudnak minden esedékes háborúban, csetepatében résztvenni, hiszen sok még az elvégzendő feladat. Néhány mulasztást azonban talán mégis elkövettek az elődök is, az utódok is. A könyvtár hűvös mélye és csendje, a megoldandó feladatok vonzereje egy kissé befelé, olykor igen szűk, belterjesnek felfogható vagy aprólékos ügynek is mondható kérdések megoldása irányába fordította kutatóinkat. Nem próbáltak eljutni a teljes magyar társadalom tudatáig, lelkéig; nem tudták megértetni honfítársainkkal, milyen régi, erőteljes és sajátos a magyar nyelv, anyanyelvünk a maga finnugor mivoltában. S hogy egyáltalán nem bezárkózó, hanem befogadó, nyelvként, miként egész társadalmunk is, közösségként. Hogy teli s tele van nyelvünk jövevényszavakkal (miként más nyelvek is), s igen sok idegen nyelv gyakorolt hatást rá, de alapjaiban mégis finnugor maradt. Azt is el kell mondani, hogy a finnugor kutatók sohasem sajátították ki a magyar őstörténetet, hozzá sem szóltak a genetika, a vércsoport kérdésköréhez, s bármely szakterületen dolgoztak vagy dolgoznak, kiinduló alapjuk mindig a nyelv, a nyelvrokonság!

A *nyelvrokonság* szónak viszont két jelentése van: jelenti a nyelvek rokonságát, de jelenti a rokonnyelvet beszélők közösségét, tehát népek csoportját. S ez megint egy olyan kérdéskör, olyan téma, amely tudásaink érdeklődésében háttérbe szorult. Kár, mert érvnek is fontos. Közel húsz nyelv (és nép) tartozik családjunkba, s köztük van a finn a Kalevalával, az észti a Kalevipoeggel, a mordvin balladáival s a vogul a medveénekekkel. A tudomány figyelmére érdemes csoda, hogy a nyelvek tengerében, a történelem zivatarában szinte napjainkig élt és funkcionált a vót nyelv. De ha éppen és most nem figyelünk oda, nem vigyázunk bölcsen, akkor Balassi Bálint, Ady Endre és Kányádi Sándor nyelve, a legnagyobb lélekszámú finnugor nép nyelve, a mienk is veszélybe kerül, amilyenben éppen napjainkban senyved a moldvai csángómagyar falvakban. S nem véletlenül említettem neveket, Kányádi Sándor „Újságolvasás közben” című kis versét is idézném itt, hozzáfűzés nélkül:

*egyesületek alakulnak
társaságok sőt akadémiák
fognak össze egy-egy
kihaló félben lévő*

*fű fa virág madár
sőt rovar védelmére
jó volna ama füvek fák
virágok madarak
sőt rovarok
családjába tartozni*

Ezért is engedni kellene a tudósi merevségből, el- és bezárkózásból ama bizonyos toronyba, könyveink és bibliográfiáink megnyugtatónak vélt polcai és kartotékai közé, és – egyebek mellett – például nagyobb megértést tanústani a nem kizárólag tudományos jellegű finnugor rendezvények iránt. A finnugor világkongresszusokra tömegek figyelnek, a rokonnépi kórusokat, táncegyütteseket élvezettel nézik, hallgatják a finnugrisztikához nem értő „közemberek” is. Állítom, hogy a kis finnugor népek történelmének kiemelkedő eseménye volt a magyar köztársasági elnök, Göncz Árpád látogatása falvaikban, otthonaikban. Nemzeti tudatukat, a családhoz tartozás érzését erősítette mindannyiukban.

Budenz József is bizonyosan örömmel fogadott volna hallgatói között zürjén, votják, cse-remisz fiatalokat, akik saját egyetemeikről továbbképzésre jelentkeztek volna nála. Persze, aligha hitt volna fülének, szemének, hisz az ő idejében a lapp és a szamojéd családokat az állatkerületben mutogatták egzotikus érdekességeként. Hát ez a világ változott meg, s ezt mutatták régen is hamis színben! Bár egyesek számára még ma is elhanyagolható körülmény, nem eléggé elismert tény, hogy a kis finnugor nyelveken irodalmak születtek, jelentős köl-tők szólaltak meg. Hogy ezek a népek elérkeztek Európa küszöbére, s hogy tőlünk, a nagyobb testvértől (továbbá a finnektől és az észtektől is) segítséget várnak a nyelvükön és hagyományaikon alapuló teljes műveltségük, egyedi mivoltuk elismertetéséhez. Hogy soha-se legyenek érvényesek Kányádi fentebb idézett szavai.

Sajnovics járma! Mit értsünk ezen a jelzős szerkezeten ma? Válaszom szubjektív: a szabadosság, a gátlástalanság, az áltudományos anarchia világában ez a bizonyos járom tekinthető józan korlátnak, önmérsékletnek, a szabályok betartásának, a helyes irány követésének, amely feltétlenül előre, a jövőbe vezet. Sajnovics csillaga fényénél, Reguly kitartásával, Budenz szigorú igényességével menjünk tovább ezen az úton, s vágjunk neki a küszöbön álló újabb évezrednek.

IRODALOM

Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica. Tomus V. Red.: I. SZATHMÁRI. Budapest 1974. 211 p.

Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920). Szerk.: SZATHMÁRI ISTVÁN. Tankönyvkiadó, Budapest 1970. 173 p.

SAJNOVICS JÁNOS: *Demonstratio – Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos.* Szerk.: SZÍJ ENIKŐ; ford.: Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. (ELTE, Bibliotheca Regulyana 2.). Budapest 1994. 157 p.

LAKÓ GYÖRGY: *Sajnovics János.* (A múlt magyar tudósai.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1973. 247 p.

- LAKÓ GYÖRGY: *Budenz József. (A múlt magyar tudósai.)* Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. 229 p.
- A Budenz-emlékülés előadásai. *Nyelvtudományi Közlemények* 89 (1987–1988): 99–253. p.
- Tájékoztató a magyar nyelv és irodalom oktatásának egyetemi és főiskolai műhelyeiről.* Kiadja a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. Budapest 1985. 35 p.
- TOLDY FERENC: Reguly Antal. 1819–1858. In: *Toldy Ferenc: Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek.* II. kötet. Pest, 1868. 269–395. p.
- VILJO TERVONEN válogatott írásai. *A finn-magyar kulturális kapcsolatokról.* Szerk.: SZÍJ ENIKŐ. Magyar–Finn Társaság, Budapest 1996. 311 p.
- DOMOKOS PÉTER: Torkos József és az oroszországi „magyarok”. *Nyelvtudományi Közlemények* 70 (1968): 387–391. p.
- PUSZTAY JÁNOS: *Az „ugor–török háború” után.* (Gyorsuló idő.) Magvető Kiadó, Budapest 1977. 184 p.
- DOMOKOS PÉTER: *Szkítiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdésének visszhangja irodalmunkban.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1990. 233 p.
- RÉDEI KÁROLY: *Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája.* Balassi Kiadó, Budapest 1998. cca 250 p. (megjelenés előtt).
- KISS JENŐ: Finnugor rokonságunk 1994-ben magyar szakosok véleményének tükrében. *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Uralisztikai Tanulmányok* 7. Budapest 1996. 139–141. p.
- A finnugorok világa.* Szerk.: NANOVSZKY GYÖRGY. (A Magyarságkutatás könyvtára XIX.; kiadta a Teleki László Alapítvány.) Budapest – Moszkva, 1996. 188 p.